

Εισαγωγικό σημείωμα

Ζωή Γαβριηλίδου¹ – Γιώργος Σταμέλος²
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης – Πανεπιστήμιο Πατρών

Για να μιλήσει κανείς για τις έδρες ελληνικών σπουδών στο εξωτερικό, μπορεί να διαλέξει δύο μεγάλες πύλες εισόδου. Η πρώτη θα ήταν η πύλη της ανθρώπινης περιέργειας και της διάθεσης για μάθηση, δηλαδή της γνώσης και της επιστήμης, η δεύτερη η πύλη της πολιτικής. Οι δύο πορείες εμπλέκονται και συσχετίζονται, συνεπώς συνυπάρχουν.

Η πρώτη πύλη, έχει να κάνει με την έμφυτη ανθρώπινη περιέργεια και τη διάθεση μάθησης και απόκτησης γνώσεων για ανθρώπους, γλώσσες, πολιτισμούς. Στο πλαίσιο ενός ανθρωπιστικού προσανατολισμού, η γλώσσα, η ιστορία, η λογοτεχνία αποτελούν καθοριστικά σημεία αναφοράς, ώστε τα υποκείμενα να κατανοήσουν τον ενδιαφέροντα 'άλλο' σε σύγκριση με τον 'οικείο' εαυτό τους ή την κοινωνία και να αποκτήσουν νέες ταυτότητες και νέες αναπαραστάσεις του κόσμου. Το δε ενδιαφέρον μπορεί να είναι πολυ-επίπεδο, πολυ-διάστατο και πολυ-πρισματικό. Κατά συνέπεια, το να υπάρχουν έδρες και δομές σπουδών μακριά από τη χώρα αναφοράς είναι μια ευκαιρία για διαμεσολαβήσεις, μεταφορές και διασταυρώσεις που στήνουν γέφυρες επικοινωνίας και διάυλους πολιτισμικών ανταλλαγών, εγκαθιδρύουν κουλτούρες συνεργασίας, δομούν σχέσεις αμοιβαίας εμπιστοσύνης και σεβασμού, αμβλύνουν αντιπαραθέσεις και μπορεί να επιλύσουν προβλήματα που ανακύπτουν από την αδυναμία κατανόησης του άλλου. Με άλλα λόγια, η ανθρωπιστική παιδεία και παράδοση στο απόγειό τους.

¹ zocgab@otenet.gr

² gstam@otenet.gr

Η πύλη της πολιτικής, από την άλλη πλευρά, οδηγεί σε πολλαπλές διασταυρώσεις. Αρχικά, έχει να κάνει με τα κράτη στον διεθνή χώρο και τη διαφοροποιημένη ισχύ τους. Υπάρχουν λίγα κράτη, ισχυροί διεθνείς ή παγκόσμιοι δρώντες, που κατεξοχήν σχεδιάζουν, προωθούν και εφαρμόζουν πολιτικές με εργαλεία που έχουν ήδη αναπτύξει και θέσει σε ισχύ από το παρελθόν. Από την άλλη, υφίσταται η μεγάλη πλειονότητα των κρατών που αποτελούν τα ίδια το αντικείμενο των προηγούμενων πολιτικών. Για παράδειγμα, ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα έχουμε κείμενα πολιτικής τόσο από τη Γαλλία όσο και τη Γερμανία που ανταγωνίζονταν στην έλξη ξένων φοιτητών ως μέσο πολιτισμικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής επιρροής³. Αυτό δεν σημαίνει ότι και τα κράτη που δεν παράγουν πολιτική δεν αντλούν οφέλη. Πράγματι, τα νέα κράτη που κερδίζουν την ανεξαρτησία τους μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, με την απο-αποικιοποίηση ευρύτατων περιοχών του πλανήτη, έχουν επίσης καλούς λόγους να στέλνουν την εθνική τους ελίτ να εκπαιδεύεται στο εξωτερικό (έλλειψη ιδρυμάτων, προσωπικού, γνώσεων, κτλ.). Παρόλα αυτά δεν είναι εκείνα που είναι οι πρωταγωνιστές. Έτσι, και παρά την ανισότητα της σχέσης, τόσο τα κράτη παραγωγής πολιτικής όσο και τα κράτη δέκτες αυτής της πολιτικής έχουν κάτι να κερδίσουν. Τέλος, υπάρχουν και κάποια κράτη που είναι στα διεθνή αζήτητα και δεν ανήκουν στις δύο πρώτες κατηγορίες. Αν κανείς προσέξει καλύτερα θα διαπιστώσει ότι υπάρχουν, ακόμα και σήμερα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, κράτη, ενίοτε ολόκληρες περιοχές του πλανήτη, τα οποία παραμένουν στο περιθώριο της ιστορίας. Δεν είναι ούτε ενεργοί ούτε παθητικοί δρώντες στο διεθνές στερέωμα. Είναι απλώς απόντες με ό,τι αυτό σημαίνει για αυτά τα κράτη ή αυτές τις περιοχές και τους πληθυσμούς τους.

Η Ελλάδα είναι μια μεταιχμιακή περίπτωση. Από τη μια, δεν ανήκει στην πρώτη κατηγορία, αν και μπορεί κανείς να διακρίνει πτυχές ενεργού πολιτικής, ειδικά σε ό,τι

³ Η χρονική αναφορά δεν σημαίνει ότι νωρίτερα δεν υπήρχε κινητικότητα. Προφανώς, αυτή είναι σύμφυτη της ανθρώπινης ιστορίας. Παντού και πάντα η φήμη για εξαιρετικές γνώσεις τραβούσε το ενδιαφέρον και λειτουργούσε ως μαγνήτης. Εκείνο που τονίζουμε, εδώ, είναι ότι οι εθνικοί ανταγωνισμοί των νεοσύστατων κρατών της Νεωτερικότητας οδηγούν στην ανάπτυξη εξειδικευμένων πολιτικών έλξης της «παγκόσμιας» κάθε εποχής (μελλοντικής) ελίτ. Νωρίτερα, το ίδιο φαινόμενο το βρίσκουμε επίσης σε ό,τι έχει να κάνει με θέσεις εξουσίας στην (καθολική) εκκλησία. Έτσι, για πολλούς αιώνες για να γίνει κανείς επίσκοπος Πολωνίας θα έπρεπε να είχε σπουδάσει και/ή να έχει διαμείνει ένα τουλάχιστον διάστημα στο Παρίσι.

αφορά την ελληνική διασπορά. Από την άλλη, ακόμα και σήμερα αντλεί υπεραξία κυρίως από την ελληνική αρχαιότητα, την ισχύ της βιβλικής της γλώσσας και την παγκόσμια ακτινοβολία τους. Βέβαια, αυτό δεν είναι χωρίς όρια και η όποια ισχύς παρουσιάζει διακυμάνσεις μέσα στον χρόνο. Για παράδειγμα, η πρωτοκαθεδρία, σήμερα, της χρηστικής γνώσης, η περιθωριοποίηση των ανθρωπιστικών σπουδών και ο περιορισμός της συμβολικής αξίας των «νεκρών γλωσσών» (αρχαία ελληνικά και λατινικά) σχεδόν αποκλειστικά στη συγκρότηση της άρχουσας τάξης, τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες, εξασθένησε ή και εξάλειψε ατομικές διόδους πρόσβασης της Ελλάδας σε κέντρα λήψης αποφάσεων.

Πώς εξειδικεύονται, όμως, όλα αυτά στην περίπτωση των εδρών ελληνικών σπουδών στο εξωτερικό; Το αφιέρωμά μας επιχειρεί να θέσει κάποιους βασικούς άξονες συζήτησης και να αναδείξει στοιχεία προς σκέψη, παρουσιάζοντας εννέα, πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, παραδείγματα εδρών ελληνικών σπουδών από τη Ρωσία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, τη Μεγάλη Βρετανία, την Ισπανία, τη Σουηδία και τη Βραζιλία.

Όπως διαπιστώνεται από τα τρία κείμενα που αναφέρονται αντίστοιχα στο πρώτο τμήμα Βυζαντινών και νεοελληνικών σπουδών που ιδρύθηκε το 1984 στη Ρωσία και συγκεκριμένα στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της Αγ. Πετρούπολης, στο Τμήμα Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του Κρατικού Πανεπιστημίου Λομονόσοφ, και στον Τομέα Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Διεθνών Σχέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών της Ρωσίας, η Ρωσία, μεγάλη δύναμη στο παγκόσμιο στερέωμα, προετοιμάζει ειδικούς που στο μέλλον θα λειτουργήσουν ως διπλωματικοί, δημοσιογραφικοί ή εμπορικοί πομποί και διάυλοι. Δεν είναι η μόνη. Όλες οι μεγάλες δυνάμεις κάνουν το ίδιο, η καθεμιά με τον τρόπο της. Παρόλα αυτά, αν κανείς διαβάσει προσεκτικότερα τα κείμενα, θα διαπιστώσει ότι και η Ελλάδα στηρίζει, στο μέτρο των δυνατοτήτων της, τις συγκεκριμένες δομές. Προφανώς, κάτι θα βρίσκει σημαντικό και ενδιαφέρον για εκείνη για να το κάνει. Η δύναμη ισχύος στη διμερή σχέση, τυπικά ισότιμη, είναι ανισομερής όμως αφήνει περιθώρια και οι δύο πλευρές να βρίσκουν τη θέση τους και να διακρίνουν ενδιαφέροντα. Σε αυτή την ανάλυση δεν θα έπρεπε να διαφύγει ένας τρίτος παράγοντας: οι φορείς υλοποίησης της πολιτικής, οι άνθρωποι. Πράγματι, αν κάποιος δεν έβλεπε τα ελληνικά ή την Ελλάδα ως ενδιαφέρουσες επαγγελματικές προοπτικές, θα υπήρχε αντικειμενικό πρόβλημα εγκαθίδρυσης και

λειτουργίας των παραπάνω δομών. Τέλος, η ένταξη σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα δίνει μια (σχετική) αυτονομία, η οποία είναι εκείνη της ερευνητικής δραστηριότητας και ενασχόλησης που διέρχεται από το πεδίο της πολιτικής στο πεδίο της γνώσης και της ανθρώπινης συνεργασίας.

Ο πολιτικός και κοινωνικός ρόλος των ελληνικών δομών στο εξωτερικό τονίζεται και στην περίπτωση της Γερμανίας (Freie Universität Berlin), αν κι εδώ, η κρατική παρουσία δεν εμφανίζεται σε πρώτο πλάνο, παρόλο που διατρέχει τη στήριξη επιβίωσης και ανάπτυξης των συγκεκριμένων δομών. Ο Μίλτος Πεχληβάνος, συγγραφέας του άρθρου, παραδέχεται την περιθωριακή επιστημονική σημασία αυτών των δομών, παρόλα αυτά, αναζητά τρόπους όχι μόνο ακαδημαϊκής ανάπτυξης, αλλά και γενικότερης παρέμβασης. Εκ των πραγμάτων είναι πραγματιστής, αλλά έτσι μπορεί κανείς να καταλάβει τον λόγο ύπαρξης των δομών αυτών, ειδικά αυτή την περίοδο, όπου, όχι μόνο σε πολιτικό, αλλά κυρίως σε κοινωνικό επίπεδο, υπάρχει ένταση μεταξύ των δύο χωρών. Έτσι, η γλώσσα, η ιστορία, η λογοτεχνία μπορούν να μετουσιωθούν σε τόπους συνάντησης και διαμεσολάβησης σε πολλαπλά επίπεδα, ανθρώπων, επιστήμης, πολιτικής και κοινωνικής δράσης.

Το άρθρο για τη γαλλική περίπτωση, τις Ελληνικές Σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, τονίζει μια άλλη διάσταση, αυτή της πολιτικής επιλογής των ιδρυμάτων που φιλοξενούν δομές ελληνικών σπουδών. Είναι εμφανές ότι η διάσταση αυτή ενυπάρχει και στις άλλες δύο περιπτώσεις (Γερμανία και Ρωσία) αλλά δεν τονίζεται. Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι η πολιτική του ιδρύματος δεν μπορεί να αποκλίνει από ευρύτερες εθνικές πολιτικές. Τέλος, κι εδώ, η Ελλάδα, στο μέτρο του δυνατού, φαίνεται να στηρίζει κατά κάποιο τρόπο αυτές τις δομές. Συνεπώς, οι πολιτικές σε κεντρικό ή ιδρυματικό επίπεδο βρίσκουν διόδους επικοινωνίας και κοινά σημεία αναφοράς που τις κάνουν εφικτές.

Η περίπτωση της Σουηδίας, που αφορά στο Πανεπιστήμιο της Λουντ, έχει κοινά σημεία με τις υπόλοιπες περιπτώσεις και ίσως κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η αρχική τεκμηρίωση της ανάγκης εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας εστιάζει στα ιερά κείμενα του Χριστιανισμού. Αυτή είναι ίσως μια ιδιαιτερότητα σε σχέση με την (καθολική) Δυτική Ευρώπη, όχι όμως και για την προτεσταντική. Αυτή όμως η ιδιαιτερότητα δείχνει ακριβώς το πώς τα ελληνικά, είτε ως έκφραση της αρχαιοελληνικής

γραμματείας και εργαλείου συγκρότησης του Ορθού Λόγου στην αναγεννησιακή προσπάθεια της Ευρώπης, είτε ως ιερή γλώσσα του Χριστιανισμού εκλαμβάνονται ως γλώσσα υπερ-εθνικής σημασίας. Από την άλλη, η περιγραφή της σημερινής εικόνας εναρμονίζεται με εκείνη των υπολοίπων περιπτώσεων και σκιαγραφεί κάτι το μικρό, εύθραστο και επισφαλές. Η στήριξη της ελληνικής πλευράς τεκμηριώνει μια γενικότερη πολιτική στήριξης αυτών των δομών στο εξωτερικό, στο μέτρο του δυνατού.

Το κείμενο από τη Μεγάλη Βρετανία είναι ίσως το πιο πραγματιστικό, επικεντρώνοντας στην υπάρχουσα κατάσταση της δομής. Το ενδιαφέρον είναι ότι δεν υπάρχει άμεση αναφορά σε κράτη και πολιτικές. Περιγράφει μια κατάσταση που αναδεικνύει και πάλι τον αγώνα επιβίωσης μιας μάλλον περιθωριακής δομής. Όμως εδώ, η όποια βοήθεια έρχεται από τον ιδιωτικό τομέα. Με δεδομένο το Brexit, οι αναφορές στην Ευρωπαϊκή Ένωση δείχνουν ακριβώς τις σύγχρονες συνθήκες κοινωνικού και πολιτικού ρίσκου που δεν διευκολύνουν τις μικρές δομές. Οι όποιες αναφορές στην πολιτική διάσταση της δομής είναι έμμεσες και παραπέμπουν, είτε ευρύτερα στον Δυτικό Κόσμο, είτε σε ατομικές επιλογές των αποφοίτων ως προς τις προοπτικές ανεύρεσης εργασίας.

Το κείμενο που περιγράφει την ισπανική περίπτωση επιβεβαιώνει τις δυσκολίες επιβίωσης κυρίως προσωποπαγών προσπαθειών, τον μικρό αριθμό ενδιαφερομένων, τις δυσκολίες ένταξης στην αγορά εργασίας, αλλά και την επίμονη ασταθή ύπαρξη τόσο δομών ελληνικής γλώσσας όσο και ελληνικού πολιτισμού. Αναδεικνύεται και πάλι η σημασία της στήριξης από την ελληνική πλευρά που όσο μικρή κι αν είναι παραμένει σημαντική για μικρές και εύθραστες δομές.

Ιδιαίτερη περίπτωση μοιάζει εκείνη της Βραζιλίας. Σε αυτό το παράδειγμα, η πολιτική φαίνεται να περιθωριοποιείται και στη θέση της να υπεισέρχεται, αφενός, ένα ενδιαφέρον για τη γλώσσα της Βίβλου, αφετέρου, η βαθιά γνώση της τοπικής γλώσσας, των πορτογαλικών και των ελληνικών επιδράσεων στη συγκρότησή της. Κι εδώ σημαντικό ρόλο παίζει η -οριακή έστω- ύπαρξη ενδιαφερομένων που καθιστούν το εγχείρημα βιώσιμο. Και σε αυτή την περίπτωση αναδεικνύεται το εύθραστο και αβέβαιο του όλου εγχειρήματος, που βασίζεται στην ατομική πρωτοβουλία και ενέργεια.

Το ερώτημα που προκύπτει ως κατακλείδα είναι κατά πόσο η Ελλάδα θα μπορούσε να προσφέρει μεγαλύτερη και ουσιαστικότερη στήριξη στις εν λόγω δομές. Αν λάβουμε υπόψη τα δεδομένα που εκτίθενται στα παραδείγματα που εμπεριέχονται στο αφιέρωμα αυτό, κάτι τέτοιο θα ήταν επιθυμητό. Δεν είναι όμως σίγουρο ότι είναι εφικτό κι αυτό δεν συνδέεται απαραίτητα με τις οικονομικές δυνατότητες της χώρας, αλλά μάλλον με την έλλειψη, σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας, αφενός ξεκάθαρης εικόνας του πώς τέτοιες δομές μπορούν να αξιοποιηθούν στρατηγικά, με συστηματικό τρόπο και χωρίς παλινωδίες, ως μέσα πολιτισμικής διπλωματίας και αφετέρου πολιτικής βούλησης να το πράξουν. Τέλος, δεν θα έπρεπε κανείς να ξεχνά ότι η γενικότερη θέση μιας χώρας στο παγκόσμιο στερέωμα ορίζει τόσο τα περιθώρια δράσης της όσο και τα όρια των εφικτών επιδιώξεών της.

Οπότε, εκείνο, λοιπόν, που μένει, εντέλει, είναι η διάθεση και ο προσωπικός αγώνας μεμονωμένων δρώντων με τη σποραδική και ανεπαρκή στήριξη από το ελληνικό κράτος στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας πραγματικότητας.

Το στοίχημα, επομένως, που πρέπει να κερδηθεί είναι πώς οι έδρες ελληνικών σπουδών, από περιστασιακές δομές βασισμένες στην ατομική πρωτοβουλία θα μεταβληθούν σε θεσμικά οργανωμένη δράση στο πλαίσιο μιας σαφούς στρατηγικής, ούτως ώστε να αποκτήσουν μακρύτερο ορίζοντα λειτουργίας και ένα ασφαλές μέλλον.